

החינוך בתפוצות
להוראת השירה

להוראת השירה
החינוך בתפוצות

תשרי תש"ל — ספטמבר 1969

החינוך בתפוצות
להוראת השירה

תוכן העניינים

עמוד

הגיל הרך

- 1 תפקידו ותוכניתו של הגן לילדים טעוני-טיפוח — שרה ומשה סמילנסקי

תוכניות לימודים

- 14 תוכניות לימודים חדשות ב"לימודי החברה" — אברהם כאביד
- 22 טעוני-טיפוח — אברהם שטאל

מינהל חינוכי

- 29 לשאלת סיפוק ה"ציפיות מתפקיד" של עובדי הוראה — ד"ר יוסף גולדשטיין
- 36 אגודות מורים-הורים בארצות-הברית — ד"ר נפתלי גלזמן

הוראת השירה

- 40 קווים להוראת השירה החדשה — אברהם הגורני-גריין
- 53 קידוש השם ונקמה בשירת טשרניחובסקי — יצחק בן-יוסף
- 61 לימוד השירה — פרק בחינוך לאמנות — יעקב ניב

החינוך בתפוצות

- 64 החינוך והתרבות ביהדות התפוצות — חיים פינקלשטיין
- 68 סיכום מחקר בענייני נוער יהודי — יעקב לגרסמן
- 72 מעמדם של המקצועות העבריים בביה"ס היהודי בגולה — יעקב פורת
- 75 החינוך היהודי בארגנטינה, בעיני עצמו — חיים בארילקו
- 77 השואה היהודית באירופה ליהודה פילטש — ד"ר זאב גליקסמן
- 80 „בזאת אאמין" לד"ר זאב חומסקי — מרדכי הלוי

סקירת ספרים

- 84 שכיחות מלים — ד"ר שאול זיו
- 87 מבוא למדרש הלשון ליהושע ירון — זאב איגרת
- 89 שבעה עמודי התנ"ך — אפרים צורף
- 91 „לימוד ויצירה" לאורי בלום — אריה גוזני
- 94 הערות ל„פשר עגנון" מאת משולם טוכנר — יוסף שח-לבן
- 95 ניצני הגות ומקומם בסיפור לילד — ירדנה הדס

קידוש השם ונקמה בשירת טשרניחובסקי

את דם הנרצחים — רצון כזה התעורר בנפש יהודים רבים לפניו ואחריו. הוא ראה שיהודים נשחטים ככבשים, ונפשו מתקוממת נגד מוות זה. הוא רוצה לגבות את התמורה הגבוהה ביותר לחייו ולחיי משפחתו ועדתו. כיצד לבצע תפצו זה אינו יודע, אבל הוא אינו רוצה למות בלא נקם. כאשר הפורעים מניפים את המאכלת מול צווארו, ועליו לבחור — אם לקבל את הנצרות או להישחט, הוא רואה בעיני רוחו את כל מקדשי השם, שעמדו בניסיון ולא המרו את דתם. הוא יודע שזו דרך היהודים מאז עד ימיו — הם לא חסו על חייהם הגופניים, ונשמתם עלתה למרו-מים באמונתם הטהורה והתמה. אבל ברוך אינו רוצה ללכת בדרכם. הוא מוכרח לנקום את דם אשתו ולדעת את גורל בנותיו. הוא ישמור על דתו ולא יחיה כנוצרי, אבל הוא ינקום קודם את נקמת אחיו הטבוחים. הוא מחליט לחיות עד... ועונה כרצון הרוצחים, למרות חילול השם שבדבר. אין צורך להוסיף, שדברי ההסכמה יוצ-אים מפיו במבוכה. הן דרכו שונה מדרך רוב היהודים שבעיירתו — בדרו ובדורות שלפניו. הוא סטה במעשהו מההכשרה הנפשית-דתית-לאומית, שהוכשר כל ימיו. על אף מבוכתו הוא פועל כאשר החליט. הגויים אינם רואים, כמובן, את אשר בנפשו. אך שמעו את דבר הסכמתו וכבר גוררים אותו לכנסיה לטבילה.

ברוך בהכרה מלאה. חושיו ערים. זכרונו בהיר. בכנסיה הוא מבחין יפה בניגונה. הוא מבין את דבריו המאונסים, את כל מחזה הטבילה. הוא מתבונן בפסלי „הקדושים“ ורואה את מבע פניהם — מה שונים הם מפני אביו ובני עדתו, באי בית-הכנסת. הוא זוכר יפה את היום שנת-קבל לקהל עדתו וארש לו את ה', תורתו ומצו-

מטעמים אמנותיים-פסיכולוגיים מספר ברוך ממגנצה את סיפורו לא לפי סדר הקורות. עלינו לסדר אותם לעצמנו, כדי לפרש את העלילה ומניעיה.

ברוך, אדם צעיר, נשוי ואב לשתי בנות רכות איש מגנצה, שהיא עיר-שדה. כנראה, אף אבותיו גרו בעיר-שדה זאת, והנחילו לבנם את הבית „השח“, שגגו העלה אוזב רך, „מרוב ימים. סביב הבית גן עצי פרי וירקות.

ברוך אוהב את משפחתו, גן טיפוחו וביתו. ביתר ייחוד הוא אוהב את בנותיו וחרד להן. כל נפשו נתונה להן ביום ובלילה. הוא התחנך בסבי-בה, יודע כל מעשיה וסדרי חייה. מכיר כל צליל של בעלי החיים ושל הדומם. מסתכל בטבע וחש בכל תופעותיו.

בימיו, במאה האחת עשרה, יש במגנצה קהילה יהודית חרדה, המחנכת את בניה למצוות, ליראת שמיים ולמסירות נפש, כדרך כל קהילות ישראל בימים ההם. עם היותם מעורים בחיי המעשה של הסביבה נבדלים הם באורח חייהם היהודיים-המסורתיים, בקיום מצוות תורת ישראל.

בימיו הגיעו נושאי-הצלב גם למגנצה. לרעם פעמוני הכנסיות הזעיקו הצלבנים והכמרים את המוני העם לעלות על היהודים. הם שדדו את כל רכושם, אנסו את הנשים, ורצחו כל יהודי שלא הסכים לקבל את דת הכנסיה. את הילדים הרכים חטפו לעיני ההורים והכניסום למנזרים, להנכם בדתם ובאורח חייהם. מעשי זוועה אלו נמשכו ימים מספר עד אשר כילו וממם בכל יהודי המקום. בפרעות אלו נרצחה אשתו ברוך, והבנות הרכות נחטפו למנזר. ברוך ראה בפרעות ובכל אשר עשו ליקיריו. הוא יודע שגם תורו יגיע, וכי לא יוכל להימלט. מתעורר בו רצון לנקום

רבים קורבנות השרפה. בכי האבות, פרפורי היסורים של הכוויים וזעקות הנשרפים — הם כצרי לנפשו. הוא יודע שקיבל את התמורה לחייו, וכי לא ככבש הושיט צווארו לרוצחים הטמאים. כאשר האש מתלקחת, הוא עובר לקיים המע-שה השני, שהחליט עליו עוד קודם התנצרותו: גם את בנותיו לא יתן לגויים. הם לא יגדלון להיותן שונאות בני עמון, ורואות בשמחה בשרפת יהודים. הוא חושש שמא יימלטו מן האש, לכן הוא שוחט אותן, ובתוך מוקדי המנזר הוא מעלה את עולותיו על מזבח דת ישראל וקדושת אמונתו. עתה קיים את אשר יזם. עתה נתמלא רצונו. יותר אין לו מה לחיות ואין לו גם כוח לחיות בלי משפחתו, אחרי ששפך דם בנותיו. והודה, למראית עין, באמונת הרוצחים. אבל המוות, שהוא הפיתרון הפשוט והיחיד, אינו בא אליו בנקל. אשתו, הקבורה בבור גדול יחד עם כל קדושי היהודים; הבנות המפרפרות בידיו, ואינן רוצות להישחט — מצד אחד; והעיר הנשרפת ובכי הנשרפים, שגורמים לו צחוק והנאה מצד שני — כל אלה יחד יותר מדי קשה לשאתם ולהמשיך בחיים. דעתו נטרפת עליו יותר ויותר. הוא מערבב מציאות ודמיון. הוא מעלה זכרונות מהעבר החוק והקרוב בבהירות רבה, וביני-הם — זכרון שחיטת הבנות, שמטריף את רוחו. תוך כדי כך חושי מתבלבלים, והוא חוזר כאילו לחיים שמלפני שלושת הימים האחרונים, עת העולם יפה, רחום ואהוב.

זה סיפורו, שאנו שומעים מפיו בסדר מעורפל ומעורבב, בשוכבו על גל, שנדמה לו שהוא קבר הקדושים הטבוחים בימים אלה, ונדמה לו, שגם אשתו בין קדושים אלה, בגל-ללא-ציון זה. חושך. הקור אוכל אותו. מראה השריפה מרחוק מושך אותו. בתוך העולם החשוך העולה בלה-בות, הוא רואה את ביתו עומד על תילו, בנותיו מצפות להורים והרדות להעדרם. הוא קורא לרע-ייתו לקום וללכת אתו לבנות המצפות להם.

הרגש גבר על ההכרה

כמסופר, הגשים ברוך תוכניתו והשיג את מבוקשו. מה גרם לטירוף הדעת? אם נתבונן יפה ביצירה נראה, שבעצם לא לסיפור העלילה

תיו. הוא מדמה את המימות הנפש של היום ההוא ושל יהודי הקהילה לעומת האכזריות הקרה של „קדושי“ הכנסיה, השולטים על העולם ועל הנפ-שות הכנועות, חסרות השמחה. תוך היותו נתון למחשבות אלה הוא נטבל לנצרות.

אחר הטבילה הוא מובא למנזר, בו היו גם בנותיו. כל הלילה ולמחרת היום הוא נתון כולו לחיפוש הדרך והאפשרות לבצע את רצונו — להמית את רוצחיו ומעניו ולמות עמם מות קדושים. הוא מתרוצץ בעיר כל היום, מבקש, מחפש, ואינו מעלה כל תוכנית לפעולה של ממש. העדר דרך לנקמה מציק לו ומעורר בו מחשבות כבדות על צדקה המעשה הנורא שעשה בהסכימו להמרת הדת. הוא אומר:

„ואני הייתי נתון / חיי באותו רגע, / לו ידעתי את הדבר / אל לבתי נגע / כי ידעתי, שצוויי / לעשות איזה דבר, / אך מה אעשה — נעלם מני... / כה היום גם עבר.“
לעת ערב, המום, יגע, נתון כולו לחפצו שאינו מצליח להגשימו, הוא חוזר למנזר ועושה את חשבון נפשו:

„קול הקריה במרחקים / עולה בחלוני / כהר יאור נגרש... בורד הנני / לפני צורי קוני, / מרומם על כל שאון החלד, / על כל רשע כסל, / ולמצוותו אני מייחל — — —“
הוא רואה את מעשהו כשליחות אלוהית. הוא מתייחד עם אלוהיו ומצפה ממנו לגילוי. אין לו דבר בעולם זולתי שאיפתו לבצע מעשה נקם ובזאת לקדם את השם בדרך שלו, בניגוד לדרך של יהודים אחרים. ריכוז-תפילה זה השפיע, הנס קרה! ה' עזר לו וגילה דרכו ומעשהו:

„לפני תמונת-פסל / אז ראיתי נר דולק / רומז לי כפינה, / והיה לי הנר אור ישע, / אלי לי אינה. / ומחשכי חררי-נפשי / פתאים הנה אורו, / ואת הכל אני זכרתי, / פצעי גם נעורו, כאילו אלפי שמשות היים, / שופעים ימי אורה, / כי נבקעו — היה היו / לי הפתיל והמנורה.“

בחרדת-קודש וברטט-טירוף הוא מעלה את המנזר באש. הוא עושה את מעשהו כעבודת קודש: „ועל המדורה שים הוספתי / שמון זך למאור.“ האש מתפשטת ושורפת את כל העיר.

„דבר לאט עמי איום, / שמעי, אספרה. /
 זבלילה ובחושך / חרש לך אביעה, / ולא
 תראני עיניך בדברי, / שפתי כי אביעה. /
 כי יראתי את עיניך: / מכטיף שופטים, /
 יציקוני וידכאוני / כאלפי שבטים חובטים.”
 אין כאן כל העלמה, כל הצפנה עד לגילוי
 איטי. הרגשת האשמה אינה נותנת לו להביט
 בעיני אשתו המתה, להפך — מבטה שופט אותו
 לשבט, מציק ומדכא ומעניש באלפי שבטים יחד.
 וכאשר הוא בא להמשיך ולספר מהו הדבר שכה
 רודף אותו, הוא מנסה להצדיק את המעשה
 בנימוק הוותיק של כל מקריבי משפחותיהם על
 קידוש השם, אשר גם הוא התחנך לכך ולאור
 נימוק זה גם פעל:

„הידעת מחמדניו — / הן בנות חורין
 הנה? / דרור קראתי לנפשותיהן...”
 אבל ה„הצדקה” הזאת אינה אלא להרף עין.
 היא רק מן הפה ולהוץ. האמת שבנפשו פורצת
 מיד:

„מרים — היא מאנה; / גם צפורה מתרפ-
 קת, / בוכה על אחותה, / ובעיניה היא
 ניבטת / כמתחננת, ואותה, לראשונה... לא
 יכולתי / נשוא עיניה רבות — — —”

ואעפ”כ — שחט, עשה כמצווה. הניתן להביע
 את המון הרגשות ועומק הכאב שבתיאור שורות
 אלה? הוא לא יכול „נשוא עיניה רכות — — —”,
 אבל הוא מוכרח לשאתן. הן אתו, אינן עוזבות
 אותו, והוא זועק:

„אוי, בנותי, סורנה מני! / עיני, הוי,
 נמקות!... / כי עוד בוער החיזיון / בלהב
 תוך אישוני, / יונק לבי, מלחך מוחי / מוצץ
 שארית אוני.”

וכך נמשך סיפור האימים, שרק בני עם אחד
 יצרוהו, קיימוהו, והקריבו את תוך תוך נפשם
 קורבן האמונה. וכך הוא מספר פרפורי היסורים
 בעת השחיטה. עד שהוא מגיע לביטוי ההנמקה
 למעשה, ובה הצהרת יחיד בשם העם כולו. אחד,
 שאינו רואה עצמו עוד בין החיים, וזעקת כל
 דורות ישראל עולה מפיו. הוא מוסיף את דם
 בנותיו ל„נהרות-דם”, שעמו נתן לקיום קודשו
 ויקרו, לקיום אמונתו. ועוד: הוא לא יכול לשאת
 את גורלו — לתת את בנותיו לשונאי עמו.

מתכוון ברוך. העלילה מסתברת לאט לאט מתוך
 שברי הסיפור בערבוב המוקדם והמאוחר, וב-
 זעקה מחרידה ומחרישה אווניים, המבטאת בקל-
 לות התוכחה ואף קשות מהן, הנפסקת מדי פעם
 בתיאור אידילי ובסיפור זכרונות יפים מילדות,
 מחיי המשפחה, מהווי הכפר, מטבע הסביבה וב-
 עיקר ממסירותו לילדות. במרכז דברי ברוך, לכל
 אורך סיפורו, אנו שומעים אותו מדבר על הבנות
 וסופן.

ככל יהודי בימים ההם, התחנך גם ברוך
 לקידוש השם. אף הוא, כשאר אחיו, היה מוכן
 להיהרג ולא להמיר את דתו. חייו, אחרי שנטבל,
 אינם נחשבים בעיניו כלל, כי הוא חי רק למען
 הנקמה, ואחרי כן ממילא ימות. בראשית דבריו
 הוא רואה את עצמו כמת, ולחיו אין ממש:

„למן היום ההוא הנורא, / יום ראיתי מותי. /
 אמנם מתי יען אחר כבר הנני — — —”

ולא רק זאת: הוא יודע שרבים לפניו הקריבו
 את בני משפחותיהם, ולא נתנום לשמד בידי
 הגויים. בעת הניסיון אין ברוך מהסס כלל אב
 לנהוג כאבותיו ואבותיהם בדבר השארת הבנות
 בחיים, זרות ושונאות לבני עמנו. על כן, בבוא
 שעת הכושר, כאשר האש מתלקחת במנזר, הוא
 מקיים גם זאת, כמצוות דתו והליכת הדורות
 שלפניו.

ברם, לא הכול מתנהל כמתוכנן. תחת התע-
 לות הנפש והזדככותה, תחת הרגשת התקרבות
 לנפשות כל מקדשי השם לדורותיהם, והשתחררות
 מיסורי העולם הזה, באים יסורי חרטה וזעזועי
 הנפש עד לטירוף הדעת. עיני הבנות, המפרפרות
 בידיו, חודרות כחיצים מורעלים לתוך דמו. שוב
 ושוב הוא מסדר טענותיו והצדקתו למעשהו;
 שוב ושוב הוא מוכיח, שדרך אחת היתה לו
 כיהודי נאמן. אבל הוכחת צדקתו אינה מכבה
 אף במשהו את רשפי האש, האוכלים את כל גופו
 ונפשו בבת אחת. כל דיבור, שהוא רוצה לדבר,
 מוליך אותו לעניין האחד הנה. כל פרק מזכרו-
 נותיו עולה בנפשו אך ורק לקשור בילדות. אין
 לו מפלט והוא מדבר ומדבר עליהן, על המעשה
 שלו, על הגורמים למעשה, על האשמים שהבי-
 אוהו למעשה. הוא עליהן ורק עליהן מספר. הוא
 פותח את דבריו בהרגשת אשמה כבדה:

הנימוק היהודי המסורתי מתעלה אצל ברוך למע-
שה יחיד ועליון בכל תולדות העם:

„ובחיות המוקד ערוך / קורבן אז הקרבתי : /
שתי בנותי, עולות תמימות... / יען לא
סרבתי / למצות אלי. שתיהן יחד / שיות
היו לעולה... / קרבן ראשון אז הקרבתי /
למן היום בגולה / נחננו, בית מקדשנו חרב... /
קרבן שתי בנותינו — — —”

אילו הפסיק כאן ניתן לחשוב שהוא מצא
נימוק להרגיע את עצמו בהקרבת קרבן לד',
אבל כל דבריו, תיאוריו ונימוקיו אינם מועילים
להשקטת נפשו. מייד הוא ממשיך:

„הוי, על מזבח רשע-אדם / כרעי מחב-
דינו!... / בלהבה... אויה, בנותי, / שם, בין
חיתו טרף...”

ושוב הוא רוצה להסיח דעתו מהבנות הרוד-
פות אותו, ואומר:

„לא, לא זאת! / לספר באתי / איך הכר
ישרף.”

והוא חוזר לתיאור המבוהלים, המשוגעים,
המתרוצצים באימה. תוך כדי כך הוא עובר לת-
אור אמנותי בלתי שכיח ומספר את סיפור הסיס,
האידיליה של חייה והאימים כאשר האם נשרפה
מרצון על גזוליה. כל הסיפור הזה למה? גם
סיפור זה מחזיר אותו לבנות:

„ואם לא דמית / גם את בקני אל הסיס? /
מי ריהם אותך? ואם לא ביד / אכזרים
אפרוהיך ואת?...”

כן, הרי לא הוא שחט את הבנות, כשם שלא
שחט את אשתו. „יד אכזרים” היתה באם ובבנו-
תיה. ואולי יש כאן האשמה עצמית — שלא עלה
על המוקד יחד עם הבנות?...

עוד פרשת התחמקות — וזו האחרונה. הוא
מספר על „נר נשמה” נהדר, שהעלה לבנות. הוא
מתחמק ממראה האימים למראה קסמים של עיר
עולה בלהבות. אבל לשווא, לשווא כל נסיונותיו.
דעתו נטרפה עליו כליל. הכול עוד חי, האשה
שומעת דבריו. הבנות מחכות לשניהם „בנגינות
גיל ועדני חג...” עליהם לחוש לבנות, כי הן
עשיות לדאוג מרוב ציפיה.

אחרי שנתן ביטוי ראשון ליסוריו ונימק את
מעשהו, בא סיפור ארוך הסובב כולו על הבנות.
הוא רפוד וזכרונות מהימים הטובים, עת היה בית,
גן, משפחה ומסביב עולם שנראה טוב, שלוו ושלו
ליושביו. הסיפור מסתיים שוב עם הבנות ועם
החרדה הגדולה להן ואהבתן ללא קץ, שמילאה
את כל ישותן.

אחרי סיפורו זה בא מייד סיפור שני. שוב
הגן, כל פרחיו וצמחי הירק, ומהם שוב לילדות
ולקורותיהן. סיפורים אידיליים, שכאילו מסיחים
את דעתו מן האימים, שמציקים לו. עד שפורצת
שוב זעקתו ומגלה כי דווקא תמונות אידיליות
אלה הן הן לרעתו, דווקא הן מציפות אותו ושוט-
פות אותו ללא שיוור, והן כולן „כמלה בא על
פצע הי” הסיפורים לעת עתה נפסקים בזעקה
מרה על הזכרונות, המקרינים אור הדוקר את
עיניו ומוחו. לפתע, כאילו בלי קשר, חוזר הדיבור
על השחיטה: עתה הוא מסיר מעצמו את כל
האשמה:

„לא ידי שפכו את הדם / וקטפו את הציין
הרד / — — — / אך יד האויב היתה כם...”
ניסיון נוסף להקל על עצמו, ניסיון שווא,
שאינו מביא אף הקלה קלה, אותה הוא מבקש
בלי הרף.

הוא מנסה להקל על עצמו בקללות; במשאלה
דמיונית ליהפך לערפד ולמצוץ דם. כל הדברים
והדיבורים אינם מקלים. הוא פוחד מהלילה, מה-
חושך, מהקור — הוא פוחד וזועק:

„הה, מה נורא פה הלילה, / חושך ישיפנו,
לכי דוי, כשרי יכאב, / שן הקור תאכלנו.”

מזאת הוא עובר לספר על השריפה. כל פרט
ופרט — מרגע ההטבלה עד לערב שלמחרתו ועד
להבערת התבערה הגדולה, עד לתיאור העיר
הבוערת והרגשת הנקמה הגדולה:

„להתכונן אל הדמעות, / נגרו מעין אבות, /
בהשמע בכיית בנייהם / בתוך אש הלה-
בות, / צחוק לי, צחוק לי: כהתייפח /
נשים בחוצות קרת, / בהמלט מן הבית /
איש כסותו בוערת?!”

אך ביטא את הרגשת הסיפוק בנקמה, הוא
שב מייד לבנות. עתה בא נימוק חדש בפיו,

צים בשטף על שטף / זהרים, לנחלים,
לשרדת / ומשרים מרגוע-הקטב, / — — —
ומרום ומעץ ומאבן / אך רעל-דומה שופע, /
ומבול אי-נראה זאלם / יבשות וימים בולע, /
— — — והנגף מפנים, מאהור, / והולכת זרבה
הדממה; " (חלום הכליה).

כך חוזה שניאור את כיליון היקום, שיבוא
כנקמה בקמים עלינו, וב, משא אלביון, אחרי
הוקעת כל הטאי הממלכה, שכה התנכלה לתחי-
תנו, הוא פורץ בזעם העתיק-חדש:

"בת אלביון השודדה! / אשרי שישלם לך
הנמוג / שגמלת לנו. / אשרי שיאחז ויגרש /
את פליטיך אל אי שמם. / אשרי אשר יחריד
עולליך, / בהצות ליל סגריה, / לדפוק אותם,
על אמותיהם, / אל ארץ לא זרועה."

והוא ממשיך כי כל עצמות מתי הכבשנים
"מצפצפות ומנבאות לך / סוף רע." המשורר
יונק את השראתו לקללה מתהילים, ויוצר פרפרזה
לנאמר בפרק קלז 8-9.

טשרניחובסקי מגדיל לעשות בהתפרקות זו.
הוא מקלל וחוזר ומקלל. קללות בהשראת התנ"ך,
וקללות בהשראת אגדות-עם. קללות בלתי אמצ-
עיות; וקללות דמיוניות של מעשי נקם על ידי
מפלצת אגדית. יחד עם זאת הוא יודע, שלא
בוכל לנקום ברוח דברי יהזקאל על שעיר:
"כי לדם אעשך ודם ירדפך" (לו 6), ואומר:

"אנחנו קטונו! אנחנו לא נעל / עליכם בקר-
דומות לבקע ההרות / (כמעשיכם אתימה), לא
נשרוף עליכם / את גגות בתיכם, כמוטות של
ברזל, / לא נרוץ גלגלות תינוקות,"

אלא נקמתנו תהי בהחדירנו בקרבכם הנוחם,
שיאכל את תוכי תוככם:

"ואולם — דמינו יחדורו ובא ככם / והרעילו
יסודות כך ישכם,"

הוא רואה את הנוחם מפעפע בנפשם ופושה
למעייני ארס, המקר מתוכם ומרעיל כל סביבם,
יוצאי חלציהם יספגו את הרעל לתוך דמם,

"ואז יבוא יום הדין! / יום היתקע פגזות
מאבלתך בנרון / אחיך בן אמך ותשחטנו, /
— — — יום נקם! / יום בנך ימרוט זקנד
הפך שיבה, / — — — יום נקם וישלם! /

הוא אינו עוד עמנו. אין היהודי שנקם את
נקמתו מרוצחי בני עמו ומשפחתו. אין עוד האב
שישחט, היהודי שקיים את הצו העליון והנורא.
ההוא מת: וזה שנשאר עבר לעולם ההוזה, עולם
שכולו טוב, מגנן בגיל וחוגג מעדנות. עולם בו
האבות והאמהות על בנותיהם.

הקללה — פורקן ולא פתרון

ביאליק אינו רוצה שהצעקה תפרוץ. הוא אומר
למהלך בגיא ההרגה:

"וזהתאפקת, והנקת בתוך גרויך את השאנה
וקברתה במעמקי לבבך לפני התפרצה,"
על האדם, לדעתו, לאגור את הצער, שיהיה
"מעין תרעה / ורכץ כך כמארה ויבעתך
כרוה רעה"

ואת המארה הזאת ישא האדם בכל העולם,
ולא ימצא לה ביטוי:

"ובקשת ולא תמצא לו ניב שפתיים."

ואם הנך רוצה לפרוץ ולהקל על עצמך, אז —
"ברה המדברה / ונשאת עמך שם את כוס
היגונים, / וקרעת שם את נפשך לעשרה
קרעים / ואת לבבך תתן מאכל לחרון אי-
אינים, / ודמעתיך הגדולה הורד שם על קוד-
קוד הסלעים / שאנתך המרה שלה — ותאבד
בסערה."

ביאליק אינו רוצה בפורקן על ידי קללה ולא
בסילוק המועקה, להיפך: הוא דורש לשאת את
המועקה ולהפכה לכוח פנימי מפעיל. רק במדבר
תוכל להתפרק וזעקתך תאבד שם. בין האנשים
שמור עליה והפכנה לכוח — למענך, למען חיך.
שינה ביאליק ממשוררים אחרים. אף הם
יודעים היטב כי אין בזעקת-הקללה כל תועלת,
ואפילו הרגשת הקלה אין בה. עם זאת פורצת
הקללה ללא מטרה, וללא תכלית, כפרוץ הלבנה
מלוע הגעש.

שניאור חוזה נקמה בחלומו:

"והנה נתנה לי הרשות להשחית / ולהכות
הכול בקיפאון. / — — — ואשדות של דומה
משונים / ואפילו — דומה נשגבים / מתנפ-
לים ממרומים לארץ / וסוחפים נשמות כשב-
בים. / הם מוחים את תשואת הערים / ופור-

ההשמדה, לכן הוא מספר אגדת-עם נוראה על דבר ערפד מוצץ דם בלילות. הוא רוצה להיות ערפד כזה ולנקום:

"ולו היית גם את, יונתי / ואתך גם אנכי / לערפד זה יעלע דמים / — — — ונקמנו מעינות דמע, / נקום ימי דמים, / חרפת בנות, נשים מעונות, / פגרי עולי ימים, / — — — ונקמנו שנאת עולם, / שמנו זה המנואיך."

מאחר שהמשורר יודע שאין כל תועלת בקללה, ולנקום בפועל יודע הוא שלא נוכל, מדוע איפוא הוא כה מרבה לשפוך מררתו בקללות המבוטאות בלמעלה ממאה ועשרים שורות? נביא כאן ביטוי אחד מראשית הקללות, ואחד — מסופן, ויתגלה לנו המפתח לקללות:

"ארור כך כל רגש ארם, / רגש בי כלית! / ושבעת כרם זבחיך,"
ובסוף:

"ונקמנו קדשינו / — — — כל הנפשות, שלא נתנו / לטעום מן החיים,"
והוא מסיים:

"ויאת נפשנו, זהמזה / רגלי גאות רועץ."

כך חזרנו שוב לנושא הבנות. מעשהו זה אינו מרפה ממנו. הוא מבקש פורקן, והוא זועק מר נגד האוייב-הגויים, שכילו בו רגש אדם, ועל כן הוא מקלל ורוצה למצוא — ואם אפילו בדמיון בלבד — אפשרות לנקום את רציחת הנפשות הרכות, "שלא נתנו / לטעום מן החיים." מובן, שהקללה לא הספיקה ולא סיפקה. הוא גם פעל — הוא שרף את העיר וראה בככי אבות ובטירוף אמהות. וכל אלה אינם מקלים עליו את צער שחיטת הבנות, אינם מרחיקים מעיניו את מראה האימים של הבנות, הממאנות להישחט, והוא אינו מוותר ומקיים את מצוות אמונתו וחובתו הלאומית-דתית. לכן הוא מקלל כה הרבה גם אחרי שרפת העיר.

טשרניחובסקי שר קידוש-השם תוך נקם ומרי, השלמה וכניעה

בתולדותינו הטרגיות מרובות עלילות של הגנה אקטיבית ואף של מעשי נקם. אף בגזרות ת"ח ות"ט היו יהודים, שעמדו על נפשם בגבורה ואף

יום תתגל ככלכה הצופה בעינתה, / תשיח לך בתך אשר אהבת / את נאמפיה... / זאת תהי נקמתנו / ותחי נקמתנו — / ודור ינחי-לנה לדור!"

זאת הנקמה שהמשורר מנבא בשירו, "זאת תהי נקמתנו", המוקדש, לנשמת הרוגי אוקראי-נה, ונכתב בשנת תר"פ.

ברוח זאת מקלל החסיד בשירו-סיפורו הגורא ביותר: "הרוגי טירמוניה". כאשר החסיד פורץ בדברי הזעם שלו נגד אלוהים ונגד האדם, הוא מבקש את הרעל שירעיל את נפש מעניו עד עולם:
"לו להפך אך יכולתי לזאב / זאב-ארם, וביני-כם זאב שוטה / להתרוצץ ולנשוך ולהכיש... / ולו את כילכב, אך לטיל כדמכם / רעל ארור לאין תרופה לו!"

והוא מבקש לחיות כזאב שוטה חיי עד ולראות את הגויים נאכלים ברעל זה עד עולם.

מעל לכל אלה ויותר מאלה שם טשרניחובסקי בפיו ברוד. וזאת שנים רבות לפני היכתב שתי היצירות דלעיל. להלן גזון בגורם נוסף לקללות שבפיו ברוד. כאן נעסוק רק בצד הפורקן שבהן.

ישנה הדרגה במשאלה של המשורר. בתחילה הוא מאחל לגויים את קללת החרטה ויסורי המצפון:

"ארור אתה, גוי אכזרי! / ורכצה כך אלה / — — — נפשך הטאה תשא / — — — נחמך יאכלך, / על תולעתו תישן, / ונקו-טות בפניך, / צלמך יהיה לזעוה / לכל הנברא, לנפשך אתה,"

אבל המשורר, כאמור, יודע שקשה לצפות להתעוררות המצפון בנפש הרוצחים, לכן הוא עובר לקללות מסוג אחר. הוא רוצה לראות את הגויים שנואים ונרדפים. בן ישנא אביו, יכוו לו וירדוף אותו. ומשנאה להשמדה פיסית. המשורר מבטא את דברי הזעם והנקם של ירמיהו, שהיו לתפילת-עם בכל הדורות מאז שעיר: "שפוך חמתך על הגויים, / אשר לא ידעוך, / והסופר מוסיף בפיו ברוד: "שפוך המתד להומם, לאבדים, / רודכם באף ותמו!"

אך במשאלה מאת אלוהים, "לאבדם" אינו מס-תפק המשורר. הוא עצמו רוצה לבצע את מעשי

עצמית ועוז רוח בעמידה נגד הרוצחים, כך גם טשרניחובסקי יוצר את מעשה הנקם ומספר אותו ברוב כושרו.

לנקם ולמרי של טשרניחובסקי יש התפתחות. המשורר הצעיר אינו יכול לבכות. הוא מלא גאווה לאומית, חדור אומץ פסי, מחפש את „אלוהי כובשי כנען“, ומצהיר: „דם כובשי כנען דמי הוא“, ולו קורא „השיר העז, מנגינת דם ואש“. זאת הוא מבטא ביוצרו את הנוקם, את ברוך ממגנצה. יצחק החסיד שחט את ילדיו, העלה את ביתו באש ובצעמו נשרף בתוכו; ברוך (המשורר לא שמר על השם המקורי. אפשר שהוא מרגיש דיסהרמוניה בין מובן השם 'יצחק' לבין גיבורו, למרות האסוציאציה של העקדה הכרוכה בשם; ואולי בשם 'ברוך' יש רמז אירוני ל„ברוך דיין אמת“; ואולי הוא מזכיר את: „כשם שמבר-כים על הטוב כן מברכים על הרע“) מקלל ומחרף את הגויים ואינו מסתפק בזאת, אלא שורף את העיר ונהנה בראותו את יסורי הגויים הנשרפים, וצוהל, וצוהל למראה העיר הנאכלת באש.

אחרי כעשרים שנה, הוא רואה בטביחת יהודי אוקראינה, קהילות גדולות, בני מוצאו של המשו-רר, והוא עודנו מבקש נקמה. אבל היא מתבטאת הפעם רק בקללה. המשורר יודע את המציאות... רחוקה היא מנקם ממש, לכן הוא מקלל את הרוצ-חים ותו לא. גם אז אינו בוכה.

חמש שנים אחרי כן כבר בוכים „הפעמונים“. המשורר מעביר את הבכי מן היהודי-האדם לפע-מונים הנוצרים. הפעמונים, מעשי ידי הגויים, התלויים במגדל בנוי על בית-כנסת שנטמא, מצלצלים בנהמת „אמן“ לקדיש הנאמר על ידי „האחד מלמד-הוא“, לזכר הקדושים הטבו-חים.

„נאנת הפעמון במגדל הרם, / המצללות נאנ-חות גם הן / בצלצול יגונית, בצלצול של חן: / 'אמן! אמן ואמן!'“

מה שאין הלב מגלה לפה מגלים הפעמונים הבוכים בחצות הלילה ומבהלים את הכמרים ואת הגויים. אף בהלה דמיונית זו יש בה משהו מנק-מה, למרות שמקורה באנתת יגונים.

נקמו ברוצחים. גם „ההגנה העצמית“ הוכיחה שלא כל היהודים נשחטים ככבשים. מדוע מרחיק טשרניחובסקי את סיפורו עד למאה האחת-עשרה, לימי מסעי-הצלב?

מאיר בוסאק מתחקה על מקורות נושא זה אצל טשרניחובסקי. ב„מאזנים“ חוברת חשון תשכ"ד, המוקדשת למשורר, במלאת עשרים שנה למותו, הוא פירסם מאמר בשם: „למקורות 'ברוך ממג-נצה'“. שם הוא מביא את המקור ליצירה זו ואף ל„הרוגי טירמוניה“. נעתיק כאן את שני המקו-רות הללו. (שניהם הועתקו מ„ספר הדמעות“ לברנפלד, שהעתיקם מרשימותיו של בן התקופה ההיא, ר' שלמה ב"ר שמעון):

מעשה שהיה במוגוציה במר יצחק החסיד, שתחילה התנצר ואח"כ 'הלך אל בית אביו... אשתו הקדושה נהרגה... ויבא ויסגור את דלתות הבית בעדו ובעד בניו... וישאל החסיד אל בניו: רצונכם שאזבח אתכם לאלוהינו? ויקח מר יצחק החסיד את שני בניו, בנו ובתו, ויוליכם דרך החצר בחצי הלילה אל בית הכנסת לפני ארון הקודש וישחטם שם על קידוש השם... וישב הח-סיד דרך החצר אל בית אביו, והדליק את הבית בארבע זוויותיו“.

„ויקם (ר' שמריה) בעוד לילה ויקח בידו המאכלת ונתאזר בגבורה ושחט את אשתו ושל-ו-שה בניו ואחר כך שחט את עצמו — ונתעלפה רוחו, ועדיין לא מת. ולמחרת... ושאלו אותו: רוצה אתה להמיר אלוהיך עדיין ולחזור על טעו-תני... וזדים כרו לו שוחה, והלך הוא בעצמו, ר' שמריה החסיד, אל הקבר; ולקח את שלושת בניו והשכיבם לשמאלו ואת אשתו לימינו והוא באמצע. ויורקו עליו עפר מלמעלה... ובאו עליו אויבי ה' בפעם שניה והוציאוהו מתוך הקבר חיי-ושאלו אותו... אם אתה רוצה להמיר אלוהיך? ולא רצה. ושמנו אותו בקבר פעם שניה ויורקו עליו עפר“.

הגרעין לשתי היצירות („ברוך ממגנצה“ ו„הרוגי טירמוניה“) הוא מאותה תקופה, אלא שטשרניחובסקי אינו יכול להשלים עם „מות קדושים“, לצורותיו הרבות והאכזריות, כשם שביאליק אינו יכול להשלים במוות זה, ודרש הגנה

לת פועלים, שהתיימרה בשם הצדק ובזכות המדו-
כאים והסובלים).

אף ביצירה זו יש עוד מרד, מרד נגד אלוהים.
ביאליק אומר: „אני — לבי מת ואין עוד תפילה
בשפתי“; לעומת זאת אפשר עוד, לפי ביאליק,
לזעום נגד אלוהים, שירד מנכסיו, והוא עני כמו
עמו, ואפשר לזעום נגדו:

„ירימו-נא אגרוף כנגדי ויתבעו את עיכונם,
את עלבון כל הדורות מראשם ועד סופם,
ויפוצצו השמים וכסאי באגרופם“.

בכל אופן, יש עוד נגד מי לטעון ולמהות.
יש עוד אפשרות לזעום ולפרוק הזעם על האלו-
הים, שהעני והתרושש. אבל אצל טשרניחובסקי
אין אלוהים ואין נגד מי לצעוק, לכן אין טעם
לחיות בעולם-שטן שגעוני.

בשנת ארבעים ושתיים, בעצם מלחמת ההש-
מדה של הנאצים ובשיא אונם, כותב המשורר את
„בלדות וורמיוזה“. שוב הוא חוזר לתקופת גושאי
הצלב. הביטוי מלוטש. השירה עשירה מכל אשר
כתב; הביטוי מזוקק ומרוכז, אבל הרוח השלימה
עם גורל ישראל לאורך דרכו. פעמים מתגלים
פלאיים ומצילים את הקהילה; פעמים קורה „נס“,
כאשר המגפה נוגעת גם בקהילת הגיטו היהודי.
הבת נקברת ברצון עם האם, כדי לא להיטמא על
ידי הגויים. ובסוף — הזאב מציל את הגוססים
מפרפרי גסיסתם, אחרי שנרצחו במיתות משו-
נות; והזאב איננו עוד, את מקומו ממלא האדם.
„האיש הפך פריץ-טרף / וזאב כל-האדם“. כך
משלים המשורר עם עצמו, עם עמו, עם גורל
עמו ועם חייו שמעל לשכל הפשוט ומחוץ לחיי
עמים אחרים. על החיים האלה שר עתה המשורר,
שאף הוא נוטה ללכת בדרך כל חי, כי מחלתו
אנושה; ומי כמוהו, הרופא, יודע את הצפוי לו
ויודע גם להשלים ולהרכין ראש בחשאי.

בשנת שלושים ושבע כותב המשורר את שירו
הגדול והנורא „הרוגי טירמוניה“. הסיפור המקורי
ממגנצה מקבל כאן צביון אחר. היטלר משתולל
ומשיג לעת עתה בלי מלחמה כל אשר יחפוץ
ויכתוב לעמים ולמדינות. המשורר מרגיש בהש-
ראה שירית-חזונית, שמשוה גורא יקרה לעם
ישראל. הוא מספר את המעשה הנורא שקרה
לחסיד. הוא ובני ביתו נרדפים ביערות. כלבי
הרודפים משיגים אותם, והם נטבחים בפתח
הכנסיה. (כאן מפרט המשורר את כל מיני המי-
תות האכזריות שהמיתו את היהודים, כאילו זה
היה אחרי מלחמת העולם השנייה.) אבל היהודי
לא מת. עליו עתה לכרות בור לבני ביתו ולעצמו.
הוא מביא את אשתו ובנותיו (משום מה יש גם
לברוך וגם לחסיד רק בנות, בניגוד למקור) לקבר,
הוא נושק להן, מגקה את דמן מפניהן, ושוכב
לצידן. הוא נקבר חי. כל הלילה זועקת האדמה
מעל לקבר. למחרת פותחים הרוצחים את הקבר,
ושוב דורשים ממנו להתנצר. אז הוא פותח את
פיו לראשונה ומחרף ומגדף — לא את הגויים,
לא את עצמו, אלא את אלוהים. הפעם יודע
המשורר, שאין גם נגד מי לטעון, אין לצעוק
ולבקש רגשי גוחם ויסורי מצפון — אין אלוהים,
אין מצפון, אין גוחם. יש עולם-שטן המגדל
פריץ-חיות.

„אין אלוהים כי אינו! יש שטן! / הוא הנהג
העולם כשגעונו, / הוא המולך על כל בני-
השטן, / על בני שחף, אתם לי נותנים / את
החיים — החיים לשם מה? / בלום אך כדי
שאהי גם אני / בתוככם כמוכם פריץ חיות /
ובן-שטן בין בני-שטן?“

בן השטן כבר השתולל בעולם, והעמים נבחו
עמו וייללו אחריו. (כאן בארץ עמדנו בפני גורת
הספר הלבן וחוק הקרקעות, שגורה עלינו ממש-